

TARİX

UOT 94 (479.24)

**HEYDƏR ƏLİYEV: AZƏRBAYCANIN İCTİMAİ-SİYASİ VƏ
SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA DÖNÜŞ MƏRHƏLƏSİ
(1969-1982-Cİ İLLƏRİN ARXIV SƏNƏDLƏRİ ƏSASINDA)****İ.X.ZEYNALOV***Bakı Dövlət Universiteti**zeynalov_ibrahim@hotmail.com*

Məqalədə XX əsrin 70-ci illəri və 80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda aparılan quruculuq prosesi təhlil edilir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qısa müddətdə respublikanın sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası hazırlanmış, iqtisadiyyatda, o cümlədən kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma, maddi-texniki və müasir istehsal sahələrinin yaradılması ilə bağlı kompleks tədbirlər hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Tədqiqatda arxiv materialları geniş araşdırılır, bu dövrün Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında dönüş mərhələsi olduğu sübut olunur. Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, indiki müstəqilliyimizin, sosial-iqtisadi, hərbi, mədəni əsasları məhz 1969-1982-ci illərdə qoyulmuşdur.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, arxiv sənədləri, ictimai-siyasi inkişaf, sosial-iqtisadi inkişaf

Azərbaycan tarixinin mühüm mərhələlərindən biri XX əsrin 70-ci illəri və 80-ci illərin əvvəlləridir. Bu dövr Azərbaycanın inkişafında özünəməxsus və spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyəvidir. Eyni dövrdə Sovetlər ölkəsində durğunluq halları gücləndiyi bir vaxtda, Azərbaycanda yüksəliş olmuşdur. Həmin dövrdə baş verən prosesləri arxiv materialları əsasında təhlil etmək mümkündür.

1969-cu il iyulun 14-də Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə gəldi. Həmin il avqustun 5-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan KP MK-nın plenumu keçirildi, Plenumda o respublikanın mövcud vəziyyəti barədə geniş çıxış etdi, Azərbaycanın sosial-iqtisadi böhran vəziyyətinin, uzun müddətli geriliyinin təhlilini verdi, səbəblərini açıqladı və çıxış yollarını müəyyənləşdirdi. Həmin vaxtdan da - 1969-cu ilin ortalarından Azərbaycanda tənəzzüldən tərəqqiyə dönüş başladı. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanda dirçəliş, inkişaf, cəmiyyətin keyfiyyətə irəliyə, milli özünüdərkə, milli özünə-qayıdışa və sosial-iqtisadi inkişafa doğru dönüş mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu və sonrakı illərdə (1969-1982-ci illər) davamlı inkişafa çevrildi.

Beləliklə, 1969-1982-ci illər Azərbaycanın ictimai-siyasi, o cümlədən sosial-iqtisadi həyatında intibah dövrü kimi tarixə çevrildi [2].

1969-1982-ci illərdə respublikanın digər sahələri kimi, iqtisadiyyatının da dirçəlişi, ölkənin təbii ehtiyatlarından, iqtisadi, təhsil, elm və digər potensialından xalqın maddi rifah halının yüksəldilməsi üçün şəraitin yaradılması ilə xarakterizə olunur.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qısa müddətdə respublikanın sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası hazırlanmış, iqtisadiyyatda, o cümlədən kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma, maddi-texniki və müasir istehsal sahələrinin yaradılması ilə bağlı kompleks tədbirlər hazırlanmış və həyata keçirilmişdir.

Heydər Əliyevin gördüyü işlər arxiv sənədlərində öz əksini tapmışdır. Bütün bu fəaliyyət arxiv sənədlərində əks olunmuş, qorunmuşdur və bu gün tədqiqatçılar üçün həmin tarixi araşdırmağa geniş imkanlar yaradır. Belə ki, 1969-1982-ci illərdə keçirilən XXVIII, XXIX və XXX qurultayların, 55 plenum, 447 Büro və 101 Katiblik iclasının protokol materialları və stenoqrammaları, eləcə də çoxsaylı zona müşavirələrinin, fəallar yığıncaqlarının, müxtəlif görüş və tədbirlərin sənədləri arxivin 1 saylı fondunda toplanmışdır.

1970-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin fədakar əməyi, xüsusilə müdrik rəhbərliyi, xüsusi təşkilatçılığı ilə iqtisadi inkişafın dinamikası Azərbaycanda keçmiş ittifaq respublikalarından xeyli yüksək olmuşdur. Bu illərdə Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə ittifaq respublikaları arasında öndə gedərək, daima plan və tapşırıqları vaxtından əvvəl və artıqlaması ilə yerinə yetirmişdir.

Bunun mühüm əsası var idi: Heydər Əliyev mərkəzdəki nüfuzundan istifadə edərək respublikanın xalq təsərrüfatının inkişaf etdirilməsini təmin etmək üçün, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin aşağıdakı müvafiq qərarlarının qəbul edilməsinə nail olmuşdur:

- 1)1970-ci il iyulun 23-də “Azərbaycan SSR Xalq təsərrüfatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”;
- 2)1970-ci il iyulun 25-də “Azərbaycan SSR Xalq təsərrüfatını daha da inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”;
- 3)1975-ci il iyulun 9-da “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında”;
- 4)1976-cı il iyulun 27-də “1976-1980-ci illərdə respublika sənayesinin ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsinə dair Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin təkliflərinin nəzərdən keçirilməsi nəticələri barəsində”;
- 5)1979-cu il fevralın 22-də “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüüyü və şərəbçiliği inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”.

Beləliklə, Heydər Əliyevin çox ciddi, prinsipal iş təcrübəsi nəticəsində bu qərarların yerinə yetirilməsi ilə respublika iqtisadiyyatında mövcud olan uzunmüddətli geriliyə son qoyuldu, həmçinin nöqsanların aradan qaldırılmasında

1970-1982-ci illərdə respublika iqtisadiyyatının intensiv, dinamik inkişafı da başlıca rol oynadı.

Tədqiqatımız göstərir ki, Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında bu dövrdə respublikada 250-dən çox zavod, fabriklər, istehsal sahələri, obyektləri istifadəyə verilmiş, 630 min nəfərlik yeni iş yerləri yaradılmışdır [1, v.11-13].

1969-1982-ci illərdə neft hasilatının, neft emalı və qazçıxarma sahələrinin inkişafında yeni mərhələ başlamışdı, yeni neft yataqları aşkarlanmış, neft və qaz mədənlərinin 80 faizi avtomatlaşdırılmışdı. Arxiv sənədlərindən məlum olur ki, göstərilən dövr neft və neftayırma, qaz sənayesinin əsaslı şəkildə yenidən qurulması ilə səciyyələnmişdir [2, v.21-22].

Arxiv sənədlərinin və materiallarının təhlili göstərir ki, 1969-1982-ci illərdə kimya sənayesi məhsulları istehsalında, xüsusilə kükürd, plastik kütlə, sintetik kauçuk və digər kimyəvi vasitələr istehsalında böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu illərdə respublika sənayesinin təzə sahələri olan elektrotexnika, cihazqayırma, elektron, dəzgahqayırma, avtomatlaşdırma kimi yeni istehsal sahələrinin yaradılmasına başlanılmışdır [15, v.14; 16, v.12-14]. Belə müəssisələrdən biri Bakı məişət kondisionerləri zavodu idi. Azərbaycan KP MK Büro iclasının 1972-ci il 13 oktyabr tarixli qərarı ilə tikilməsinə başlanılan zavod qısa müddətdə yüksək səviyyədə qurulmuş, tikintisi 1975-ci ildə başa çatmışdır (Az.KP MK Büro iclasının 13 oktyabr 1972-ci il qərarı, protokol №51, 2-ci bənd). Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan keçmiş Sovetlər Birliyində elektrotexnika sənayesinin ən böyük və əhəmiyyətli mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir [2, v.27].

1981-1982-ci illərdə Dərin Dəniz Özülləri zavodunun, Sahil qəsəbəsində mənzil və ictimai obyektlərin, ATS-in tikintisinə başlanmışdır. Qaradağ dəmiryol stansiyasının yenidən qurulması və başqa bu kimi qərarlar qəbul olunmuşdu [14, f.1, siy.70, iş 22]. Pirsaatda nüvə yanacağından istilik elektrostansiyasının tikintisi planlaşdırılmışdır (Azərbaycan KP MK Bürosunun 6 may 1977-ci il qərarı, protokol №36, 11-ci bənd; 9).

Həmçinin, şəhər nəqliyyatında mühüm olan metronun yeni stansiyaları tikilmişdir. 1978-ci ildə "Nizami" stansiyası, 1980-ci il illərin əvvəllərində isə "Elmlər Akademiyası", "İnşaatçılar", "11-ci Qızıl Ordu" (indiki "20 yanvar") və "Memar Əcəmi" stansiyaları istifadəyə verilmişdir [5; 10].

Azərbaycanın paytaxt əhalisinin su ilə təchizatındakı problemləri həll etmək üçün Azərbaycan KP MK-nın 1971-ci il 2 fevral tarixli Büro iclasında qərar qəbul olunmuşdur (3, protokol №59, 5-ci bənd). Qısa müddətdə qərar tam icra edilmiş, avqust ayında tikinti tamamlanmışdır.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyi dövründə kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı, respublikanın iqtisadiyyatında bu sahənin üstün inkişafı ən mühüm iqtisadi nəticələrdən biridir. Arxiv materialları təsdiq edir ki, tədqiq edilən dövrdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun həcmi 2,6 dəfə, sənaye istehsalının həcmi isə 2,2 dəfə çoxalmışdır. Milli gəlirin 1985-ci ildə 11,4 milyard manata çatdığı məlum olur. Böyük meliorasiya proqramı həyata keçiril-

mişdi. Üzümçülük kənd təsərrüfatının ən gəlirli sahəsinə çevrilmiş, üzüm plantasiyaları 1970-ci ildəkindən 1985-ci ilə 2 dəfə artaraq 268 min hektara çatmışdır.

Respublikada geniş sosial-mədəni quruculuq proqramı həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın şəhərləri böyümüş, yeni yaşayış massivləri salınmışdı. 1972-ci ildə Şıxovda Xalqlar Dostluğu parkının bünövrəsi qoyulmuş və Bakıda böyük kinokonsert mərkəzi tikilmişdir [6].

Həmçinin Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə indi onun adını daşıyan Respublika sarayı, 1974-cü ilin 6 avqust tarixli Azərbaycan KP MK-nın iclasında (protokol №100, 13-cü bənd) yeni müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş “Kommunist” nəşriyyatının qəzet kompleksinin tikintisi haqqında qərar qəbul olunmuşdur [7]. 1976-1987-ci illərdə Azərbaycanda ilk dəfə böyük informasiya tutumlu 10 cildlik “Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası” nəşr olunmuşdur.

Heydər Əliyev respublikada elmin və təhsilin inkişafına da böyük diqqət yetirilmişdir. 1975-ci ildə Elmlər Akademiyası nəzdində “Xəzər” Elmi Mərkəzi fəaliyyətə başlamış, 1978-ci ildə mərkəzin əsasında Təbii Ehtiyatların Kosmik Tədqiqatları İnstitutu təşkil olunmuşdur. Azərbaycan KP MK-nın və Nazirlər Sovetinin 25 mart 1978-ci il tarixli birinci eksperimental kosmik sistemli araşdırmalar sahəsində təbii mənbələrin, kosmik və radiofizika cihazqayırmanın mikro və radioelektrotexnikada texnikanın nailiyyətlərinin tətbiqi haqqında qərar qəbul olunmuşdur [11].

Həmçinin Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1975-ci il 18 iyun Azərbaycan KP MK-nın Büro iclasında Bakıda İnşaat-Mühəndislər İnstitutunun, 1979-cu ildə Azərbaycan Kardiologiya Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yaradılması haqqında qərar qəbul olunmuşdur [8]. 1979-cu il 25 sentyabr Büro iclasında 5 Nöli şəhər Kliniki Xəstəxanasının kardioloji korpusunda elmi-tədqiqat institutunun yerləşdirilməsi qərara alınmışdır. Həmçinin 1974-cü ildə Azərbaycan KP MK-nın qərarı ilə Bakı şəhərində Zaqafqaziya respublikaları üçün neyrocərrahiyyə mərkəzinin təşkil olunması haqqında qərar qəbul olunmuşdur [13].

Heydər Əliyev milli hərbi kadr yetişdirilməsi sahəsində də böyük işlər görmüşdür. 1971-ci ildə onun təşəbbüsü ilə C.Naxçıvanski adına respublika orta ixtisaslaşdırılmış hərbi təmayüllü internat məktəbi təşkil olundu. 1976-cı ildə hərbi məktəbin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə Azərbaycan KP MK-nın və Nazirlər Sovetinin qərarı ilə tədbirlər görülmüşdür (1976-cı il 26 aprel, protokol №5, 10-cu bənd).

Heydər Əliyev faşizmə qarşı mübarizədə Azərbaycan xalqının oynadığı rolun düzgün qiymətləndirilməsinə də çalışırdı. Bu sahədə mühüm işlər görülmüş, 1979-cu ildə Rostov vilayətində 416-cı Azərbaycan qvardiyası - Taqanroq diviziyasının şərəfinə hərbi şöhrətli monimental abidə kompleksi ucaldılmışdır [12] və s.

Həmçinin, 1969-cu ildə Heydər Əliyevin rəhbərliyi və təşəbbüsü ilə regionlarda da sosial-iqtisadi və mədəniyyət sahələrinin inkişafına da paralel olaraq böyük diqqət yetirilmişdir. Mədəni quruculuq sahəsində: elmin, təhsilin,

səhiyyənin, incəsənətin və digər sahələrin inkişafına önəm verilmişdir.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, indiki müstəqilliyimizin, sosial-iqtisadi, hərbi, mədəni əsasları məhz 1969-1982-ci illərdə qoyulmuşdur ki, məhz həmin əsaslar üzərində Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğu 1993-cü ildən başlayaraq uğurla davam etdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İşlər İdarəsi Yanında Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİYSSA), fond 1, siyahı 16, iş 83
2. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 56, iş 9
3. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 58, iş 57
4. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 59, iş 9
5. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 59, iş 36
6. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 59, iş 94
7. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 61, iş 62
8. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 62, iş 65
9. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 64, iş 37
10. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 65, iş 30
11. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 65, iş 45
12. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 66, iş 40
13. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 66, iş 90
14. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 70, iş 22
15. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 406, iş 106
16. ARPIİYSSA, fond 1, siyahı 412, iş 29

ГЕЙДАР АЛИЕВ: ПОВОРОТНЫЙ ПЕРИОД В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА (НА ОСНОВЕ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ 1969-1982 гг.)

И.Х.ЗЕЙНАЛОВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется процесс трансформации в Азербайджане в 70-х - начале 80-х годов XX века. Под руководством Гейдара Алиева в короткое время была разработана концепция социально-экономического развития республики, разработаны и реализованы комплексные меры по созданию специализаций, логистики и современных производств в экономике, в том числе в сельском хозяйстве. В исследовании подробно рассматриваются архивные материалы, доказывающие, что этот период стал поворотным в социально-экономическом развитии Азербайджана.

В результате можно отметить, что социально-экономические, военные и культурные основы нашей нынешней независимости были заложены в 1969–1982 годах.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, архивные документы, социально-политическое развитие, социально-экономическое развитие

**HEYDAR ALIYEV: A TURNING STAGE IN THE SOCIO-POLITICAL
AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN
(ON THE BASIS OF ARCHIVE DOCUMENTS OF 1969-1982)**

I.Kh.ZEYNALOV

SUMMARY

The article analyzes the process of transformation in Azerbaijan in the 70s and early 80s of the 20th century. Under the leadership of Heydar Aliyev, there was developed the concept of socio-economic development of the republic in a short period, were developed and implemented comprehensive measures for creation specializations, logistics and modern production areas in the economy, as well as agriculture. The study extensively examines archive materials, proving that this period was a turning point in the socio-economic development of Azerbaijan.

As a result, we can mention that, the socio-economic, military and cultural foundations of our current independence were founded in 1969-1982.

Keywords: Heydar Aliyev, Azerbaijan, archival documents, sustainable development, socio-political development, socio-economic development